

Fašisti brez krinke. Dokumenti 1941—1942. Zbral, uredil in pojasnil: T o n e F e r e n c. Maribor : Obzorja, 1987. 520 strani. (Documenta et studia historiae recentioris ; 5)

Delo prof. dr. Toneta Ferenca Fašisti brez krinke je z uvodno študijo doslej najbolj vsestranski pregled vseh temeljnih značilnosti italijanskega okupacijskega sistema v Ljubljanski pokrajini, znanstvenokritična izdaja 109 dokumentov pa nam jo za leti 1941 in 1942 plastično osvetljuje neposredno prek pomembnih virov italijanske provenience. Uvodna študija je sicer v knjigi objavljena zaradi boljšega razumevanja dokumentov in za olajšanje njihove uporabe, toda hkrati je tudi najbolj obsežen in celovit oris italijanskega okupacijskega sistema, napisan za nekatere vidike na osnovi novega preučevanja virov, in je zato tehten prispevek k enakomernejši obdelavi nemške in italijanske uprave in politike na slovenskih tleh. Zlasti po zaslugi monografije in številnih študij dr. Ferenca, s katerimi je poglobljal in občutno razširil pionirske raziskave prof. dr. Metoda Mikuža, ter z njegovimi znanstveno-kritičnimi edicijami virov je nemški okupacijski sistem osvetljen z vseh poglobljenih vidikov, posebej pa je temeljito obdelana nacistična raznarodovalna politika in to »na vrhu« in po značilnostih izvajanja na posameznih območjih. Čeprav je več slovenskih raziskovalcev, če omenimo Mikuža, Škerla, Juvančiča, Jarca, Sajeta, Kobalovo ter seveda Ferenca, in nekaj italijanskih zgodovinarjev preučevalo posamezna vprašanja iz zgodovine italijanske okupacijske politike (Ferenc navaja njihova dela v pregledu virov in literature), pa moramo poudariti, da stopnja njene obdelanosti v nekaterih pogledih zaostaja za podrobnim in temeljitim prikazom nemške okupacije. Novo delo dr. Ferenca v marsičem to zaostajanje odpravlja, vendar je po njegovem mnenju še več vprašanj, npr. nekateri vidiki italijanske raznarodovalne politike, delovanje vojaškega sodišča, problematika talcev, in še druga, ki terjajo poglobljeno obdelavo.

Razpravo italijanski okupacijski sistem v Ljubljanski pokrajini (str. 11—105) je avtor razdelil na šest vsebinsko zaokroženih poglavij. Uvodoma je osvetlil odnose med Italijo in Jugoslavijo v letih 1939—1941, pri čemer opozarja, da je bil že v začetku 1940. leta izdelan scenarij za italijanski napad na Jugoslavijo, iz virov pa se tudi vidi, da je bila spomladi tega leta fašistična Italija najbližje uresničitvi tega vojaškega načrta. V drugem poglavju je avtor prikazal potek aprilske vojne 1941 in italijansko zasedbo slovenskega ozemlja, nato pa še kratkotrajno italijansko vojaško upravo. Obsežno poglavje o uvedbi italijanske civilne uprave je razdelil v več podpoglavij, v katerih je obdelal oblikovanje t. i. Ljubljanske pokrajine, njene gospodarske zmogljivosti, aparat civilnega oziroma visokega komisarja, sestavo in delovanje sosveta ali konzulte, problematiko okrajnih in občinskih uprav, sestavo oboroženih oddelkov civilne uprave in posebnosti sodstva. V posebnem poglavju je dr. Ferenc opisal tudi italijanska prizadevanja za fašizacijo Ljubljanske pokrajine (razvoj in delovanje fašistične stranke in njenih organizacij ter uvajanje korporativizma). Ob tem je poudaril, da se fašistična stranka v Ljubljanski pokrajini ni omejevala le na organizacijsko in politično delo, temveč je sodelovala tudi pri zatiranju narodnoosvobodilnega gibanja. V sklepnem poglavju je pregledno, tudi s statističnimi tabelami, prikazal italijanske vojaške enote v Ljubljanski pokrajini, njihovo sestavo, številčno stanje, razporeditev, delovanje in nasilje ter izgube v bojih proti NOV in PO Slovenije. Ob tem je treba poudariti, da je moralo italijansko vrhovno poveljstvo XI. armadni zbor zaradi razmaha NOB obdržati v Ljubljanski pokrajini oziroma še v delu hrvaškega ozemlja, čeprav bi ga kot operativno enoto rabilo na fronti. Dr. Ferenc je opozoril tudi na spore med civilnimi in vojaškimi oblastmi, ki pa se niso razhajale glede temeljnih namenov okupacije in ukrepov proti pripadnikom narodnoosvobodilnega gibanja oziroma civilnemu prebivalstvu.

Dokumenti, ki jih je dr. Ferenc zbral, so posebej dragocen prispevek k objektivnejši sliki pravega značaja italijanske okupacije in usode, ki so jo fašisti namenili slovenskemu narodu. Prav v razgovorih najvišjih fašističnih vojaških in civilnih funkcionarjev Ljubljanske pokrajine (zapisniki o njih so jedro zbirke), so najbolj neposredno in odkrito prišli do izraza cilji italijanske okupacijske politike, hkrati pa so zrcalo njihovih ocen, značaja in pomena narodnoosvobodilnega gibanja in slovenske kolaboracije. Iz njih se vidi, kaj in kdaj so italijanski funkcionarji zvedeli o pomembnih procesih in dogodkih v narodnoosvobodilnem gibanju, obenem pa ilustrirajo pot do sprejetja okupatorjevih ukrepov za dušenje narodnoosvobodilnega gibanja od prvih pobud zanje (npr. odvzem radijskih aparatov so vojaški funkcionarji predlagali že poleti 1941, izveden pa je bil marca naslednjega leta). Ob tem je treba poudariti, da so glavne pobude ostrih ukrepov prihajale iz vojaških poveljstev, pri čemer ni bilo razlik med funkcionarji kraljeve italijanske vojske in fašističnih enot, ter so tudi prva predlagala streljanje talcev. Pripomnimo naj, da je za iskanje podatkov o posameznih vidikih okupatorjeve politike oziroma ukrepih dragocen pripomoček tematsko kazalo.

Izid Ferencovega dela je tudi prilika za razmišljanje o dosedanjem izdajanju edicij virov za novejšo zgodovino, ki so po svojem pomenu in značaju zelo raznolike.

Prav to delo je namreč nazoren primer za velik napredek pri izdajanju dokumentov tako glede kriterijev za izbor kot glede znanstvenokritičnega aparata ter pripomočkov in ponazoril (kazal, zemljevidov, preglednic, dokumentarnih fotografij). Na pomanjkljivosti in vrzeli v nekaterih, zlasti starejših objavah je vplivalo več objektivnih dejavnikov, kot je bila nedostopnost ali neurejenost arhivskega in drugega gradiva, nizka stopnja preučенosti posameznih problemov v literaturi, ki je oteževala pisanje komentarjev itd., na drugi strani pa so na mestoma nekritičen izbor ali nepopolno objavo dokumentov vplivale tudi aktualnopolitične pobude in nameni, ki seveda lahko vplivajo tudi na posamezne novejšje izdaje. Ob tem so Ferenčeve izdaje nemških in italijanskih dokumentov, pa tudi npr. rokopisa prvih dveh knjig Zbranih del Edvarda Kardelja za začetna obdobja NOB primer za znanstvene kriterije pri izboru virov. Iz različnih vzrokov se dosedanje edicije virov zelo razlikujejo zlasti po obsegu znanstvenokritičnega aparata. To delo terja izredne napore z dodatnimi raziskavami ter široko poznavanje vseh relevantnih virov in literature. Tega pristopa ni mogoče doseči in uveljaviti v enaki meri pri vseh edicijah virov, ker je odvisen tudi od njihove namembnosti. Dr. Ferenc je za obravnavano tematiko vodilni strokovnjak glede gradiva v slovenskih in jugoslovanskih arhivih, je pa tudi prvi in doslej najbolj celovito preučeval vire za okupacijske sisteme v tujih arhivih in drugih ustanovah. Večina objavljenih dokumentov v obravnavanem delu je iz tujih arhivov, toda v opombah k njim je opozoril na številne druge vire, italijanske in partizanske provenience iz naših ustanov, ki se z njimi vsebinsko povezujejo oziroma dopolnjujejo podatke v njih. V opombah so tudi opozorila na obdelavo posameznih vprašanj v literaturi. Takšen znanstvenokritičen aparat povečuje uporabnost objavljenih virov tako za znanstveno delo kot za širše namene. Po sestavinah in stopnji obdelanosti posameznih elementov je Ferenčevo delo lahko zgled, za katerega bi se bilo treba prizadevati pri znanstvenokritičnih edicijah virov.

Glede na to, da je precej dokumentov italijanskega okupatorja že objavljenih zlasti v Zborniku dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, za Slovenijo posebej v delu VI, knjige 1—6 in delu XIII, Dokumenti kraljevine Italije, knjige 1—3, naj poudarimo, da gre pri navedenih objavah predvsem za gradivo z vojaško tematiko, v Ferenčevi objavi virov pa so objavljeni predvsem novi dokumenti za celovito okupacijsko politiko. Delo Fašisti brez krinke je torej eno temeljnih znanstvenih prispevkov k poznavanju značilnosti italijanske okupacije v Ljubljanski pokrajini, pri čemer uvodna študija ter tabele in skice osvetljujejo tudi zadnje obdobje pred kapitulacijo Italije. Izid v ediciji Documenta et studia je posebej tudi prispevek k uveljavitvi te pomembne knjižne zbirke založbe Obzorja.

Glede na to, da je dr. Ferenc objavil zaradi širše uporabnosti italijanske dokumente v slovenskem prevodu, bi jih bilo glede na njihov temeljni pomen pri osvetlitvi italijanske okupacije slovenskega ozemlja koristno objaviti tudi v izvirniku. Posebej pa bi zaslužila objavo v tujem jeziku tudi uvodna študija. Ob sklepu naj poudarimo, da je delo Fašisti brez krinke posebej pomembno tudi za primerjavo skupnih značilnosti in razlik med nemško in italijansko okupacijsko politiko na Slovenskem, pri čemer je temeljna ugotovitev, da sta si oba okupatorja zastavila za cilj z germanizacijo oziroma italijanizacijo uničenje slovenskega naroda, le da si je italijanski fašizem izbral daljšo pot.

Miroslav Stiplovšek